

DR. К. Н. Милутиновић

Михаило Полит-Десанчић
о Бранку, Змају и Лази Костићу

(Прештампано из сарајевског „Прегледа“)

САРАЈЕВО 1936.
«НОВА ТИСКАРА» ВРЧЕК И ДР.

DR. K. H. Милутиновић

Михаило Полит-Десанчић о Бранку, Змају и Лази Костићу

(Прештампано из сарајевског „Прегледа“)

Господину
Др Владимиру Поповићу,
проф. Универзитета,
у знак нашег поштовања
Писац

Поред свог оригиналног књижевног рада на драми, приповеци и путопису, Полит је писао и о појединим нашим књижевницима и научницима. То нису никакве студије, никакви портрети, чак ни скице о појединим нашим истакнутим личностима, које су радиле на књижевном и научном пољу. То су све само, мање или више, пригодни чланци, написани поводом каквог јубилеја (двадесетпетогодишњице књижевног рада, педесетогодишњице) или некролози, или аутобиографске успомене у којима Полит износи своја сећања на часове проведене у друштву дотичних личности. Иако писани без неког нарочитог плана и система, више узгред и летимично, прошарани овде-онде анегдотама, приватним разговорима, начелним дискусијама, личним исповестима, освртима на разне догађаје, ипак сви ови написи имају и данас своју вредност. Пре свега, они служе бољем познавању самога Полита; затим, они служе, у исто време, и бољем и свестранијем познавању дотичних личности; најзад, они представљају и грађу за историју наше новије књижевности и за културну историју нашега народа, грађу која ће добро доћи ономе који буде проучавао наш XIX век, а нарочито ономе који буде писао специјалну историју Војводине.

Полит се упознао са Бранком Радичевићем у Бечу, после буне. Наиме, Полит се тада у Бечу спремао да положи за годину дана и V и VI разред гимназије. Политов прецептор био је Светозар Милетић. Бранко и Ђура Даничић били су другови Милетићеви, и тако је Полит и њих упознао, премда је био много млађи од њих. Као што је познато из Бранкове биографије, Бранко се прво уписао на права, па је тек доцније прешао на медицину. Када га је Полит упознао, он је већ био лекар.

»Ја сам Бранка Радичевића први пут видео — прича Полит у својим успоменама¹⁾ — у буну, у Земуну. Тада су га већ показивали као неку знамениту личност. Пред буну, 1847, изишла је прва свеска Бранкових песама. Утисак је био неизмеран. Било је то нешто ново. Донде је било уметничке српске поезије, а било је српских народних песама. Али да уметничка поезија уме тако да погоди тип народни, као што га погодише Бранкове песме — тога донде није било. Омладина је била одушевљена за Бранка. И сама околност, што је Бранко своје пе-

¹⁾ Д-р Мих. Полит-Десанчић, Покојници, књ. I. (38—40).

сме са јотом штампао, није могла покварити утисак ни у противника Вука Караџића. Са неке и неке стране замерало се Бранку само то, што је по која песма раскалашна, али и то није могло покварити огромни утисак, што га је учинила прва књига Бранкових песама.»

Какав је био Бранко? И на то занимљиво питање даје нам Полит одговор у својим успоменама. »Бранко је био врло дружеван, био је ведре, веселе нарави. Врло се радо дружио са српским ђацима, али никад није банчио. Био је свагда добро расположен и много се шалио. Био је леп, млад човек. Имао је особито фину, белу кожу. Био је свагда отмен и укусно обучен, иако није тражио у оделу последњу моду. Бранко је чинио утисак господског човека, ма да је у мишљењу био демократа, као што и кроз његове песме провејава демократски дух. Волео је да приповеда многе ствари из народа, особито тугаљиве ствари. Био је неисцрпан у приповедању својих галантерија. Свагда је волео причати о својим љубавним аферама и о многим комичним разочарењима. Иако сам ја био много млађи од њега, он се и предамном није устручавао да приповеда најтугаљивије ствари. Био је, што се каже, велики женскарош, и то као да му је и дошло главе. Ја сам Бранка познавао, кад је био још потпуно здрав. И његова тадања слика остала ми је у памети као идеал младога, лепога, интелигентнога Србина. Ја, као много млађи од Бранка, устручавао сам се да тражим његово друштво, али он би се самном свагда разговарао као да сам му парњак, па би се често самном шалио. Кад сам чуо да је оболео, то ме је јако ожалостило. У његовој болести, кад је већ пао у кревет, више пута сам га посеђивао. Имао је у једној кући, у бечком алзерском предграђу, неку собу из авлије. Кревет му је био у ћошку и допирао му до прозора. Иначе је соба била врло чиста и доста пространа. И у својој болести, у кревету, шалио се. Једном ми рече: »Ваљда ће ми бити боље, имао сам лепе снове«. — Другом приликом, опет добро расположен, на Политово питање како му је, он одговори: »Ваљда није баш сасвим лоше самном. Ево, читаву ноћ снивао сам о мојим познатим Бечлиницама. Кад имам — рече Бранко — још толико снаге да снивам и о мојим Бечлиницама, ваљда нећу баш тако брзо одапети.«²⁾

Па ипак, и према уверењу Политову, Бранко је »предвиђао своју млађану смрт; то се види из оне његове дивне песме Лишће жути веће по дрвећу. У тој је песми најмеланхоличније оно, где Бранко казује: »зеленога више ја никад видет нећу«. Па ипак, Бранко је још једанпут »зеленога« видео: умро је у лето 1853; дакле, ипак је дочекао »зеленога« у пролеће 1853.³⁾

2) Д-р Мих. Полит-Десанчић, Како сам свој век провео, стр. 6.

3) Како сам свој век провео, стр. 6.

Занимљива је епизода о томе да се Бранко често љутио на Вука, иако је познато да је Бранко био један од највећих присталица Вукових и његова правописа. »Али, у болести, често се љутио на Вука«, прича Полит у својим успоменама.⁴⁾ »Баш за време болести Бранкове, Вук је приправљао друго издање свога речника, те је о том другом издању издао опширан оглас. Ја запитам Бранка, какав ће бити тај нови речник, а он ми рече: »Та маните Вука, разгласио као да ће то бити неки *Conversations-Lexicon*, а оно ће бити мало умножено издање првога речника, са неким примерима и причама«.

»Ја сам оне године, када ће Бранко умрети — прича Полит даље у својим успоменама⁵⁾ — отишао у Париз. Оставио сам га у кревету, те га нисам видео више жива. Када су, 1883, кости Бранкове пренели на Стражилово, био је то за мене меланхоличан утисак. Мало нас је при тој тужној светковини било, који смо Бранка познавали и с њиме општили. Другови и пријатељи Бранкови давно су умрли. При спроводу у Карловцима 1883, ја сам бацио тужан поглед на сандук који је скривао кости Бранкове. Изишао ми је пред очи лик Бранков: онај лепи, млади човек са финим лицем, са господским погледом. Од свега тога, само кости скрива тај сандук! Бранка више нема! *Pulvis et umbra sumus!* Али, кад тужно погледах сандук, који скрива кости Бранкове, сетих се онога дивног стиха Бранкова:

Ал' што певах неће пропанути,
након мене хоће останути.

Да, оно што човек напише, што створи у животу, то код генијалних људи преживи онај пепео тела људскога, што се са земљом изравна!«

У целој трагедији Бранковој, истиче Полит, најжалосније је то што је умро млад, што је умро пре времена, пре него што је створио све оно што је могао створити и што би, за цело, створио да је дуже живео, те да је могао да свој урођени таленат развије и потпуно усаврши. »То је онако класично наш Бранко, са оно мало речи, изразио и за себе и за све у свом народу, када је рекао: много тео, много започео, час умрли њега је помео. Бранко је то баш за своје песме тако дубоко осећао када је рекао: да те своје песме, своју сирочад, у траљама оставља, иако се за Бранкове песме не може рећи да су у »траљама«. Заиста је највећа жалост — закључује Полит — кад какав велик песник не може да доврши оно што је мислио довршити«. ⁶⁾

4) Покојници, књ. I. стр. 40.

5) Покојници, књ. I. стр. 41.

6) Како сам свој век провео, стр. 5.

Мало даље, говорећи о Бранковом другу, Ђури Даничићу, Полит прича ову занимљиву епизоду, која се тиче обојице, али Бранка више него Даничића. »Даничић и Бранко често су одлазили у кућу Вукову — прича Полит⁷⁾ — а кћи Вукова, Мина, била је тада млада. Ту се онда начинио читав низ причања о Мини Вуковој. Противници Вукови у оно доба изнели су, да су Даничић и Бранко зато тако ватрени приврженици Вукови, што су се заљубили у Мину. Но то је била фабула. Мина Вукова, колико се сећам, није била особита лепота. Била је врло избражена, особито је лепо цртала, била је пуна духа, била је досетљива, била је ватрена Српкиња, али није била особито лепа. Мина — то јој се мора признати — много је допринела слави свога оца. Она је изврсно писала немачки, те је одржавала везу са немачким научењацима у погледу књижевнога рада Вукова. Али све то, колико знам, није доприносило измишљеној романтици са Мином. Колико ја знам, ни Бранко, ни Даничић, нису никада дали ни најмањег знака, да је једном или другом Мина била идеал. Читава романтика у погледу Мине била је, по мом мњењу, измишљотина противника Вукових.«

У својим успоменама Полит прича о Бечу за време његова школовања, када је још Бранко живео, и о Бечу за време Светскога рата, када је Полит у њему боравио после читавога низа година. То је било у зиму 1915. Свраћајући у Јозефштат и у Алзер (бечке квартове) — прича Полит⁸⁾ — »жао ми је било, што нисам могао наћи оно место где је била кућа, у којој је некад Бранко становао и умро. Наравно да се за више од 60 година Беч сасвим преобразио. Сигурно да оне куће, у којој је Бранко становао и умро, више нема. На њено место, по свој прилици, сазидана је каква велика палата. Но мени је жао, врло жао, што на оном месту, где је Бранко живео и умро, нема баш ни најмањег трага успомене.«

Додуше, ни у Новом Саду нема више оне куће, у којој се родио други један наш велики песник, Јован Јовановић-Змај, »али зато на оном месту, где је била кућа у којој се Змај родио, и где је сада велико, лепо здање српске гимназије, има врло лепа спомен-плоча: да је то оно место где је била кућа у којој се родио Д-р Јован Јовановић-Змај.«⁹⁾ Тако исто, могла се у Бечу — с разлогом подвлачи Полит одмах затим — »после Бранкове смрти, а особито приликом преношења Бранкових костију на Стражилово, каква таква спомен-плоча ставити, да се зна где је Бранко живео и умро. Истина, српски народ одужио се успомени Бранковој, што је на Стражилову, са дивним погледом, подигао леп споменик, али би пијетет према Бранку потпунији био, да се у великом Бечу зна где је ве-

7) Покојници, књ. I. (42—43).

8) Како сам свој век провео, стр. 6.

9) Како сам свој век провео, стр. 7.

лики песник српскога народа умро. Нека се не каже — вели Полит мало даље¹⁰⁾ — да би била проста формалност ознака те куће.« Обично се вели да сваки велики песник има свој »споменик« и своју »спомен-плочу« у својим песмама. То је тачно, признаје и Полит, али само донекле, јер »израз пијетета није никад проста формалност«. Када се ствар осмотри са тога гледишта, Полит заиста има право.

Затим, Полит прелази на саме песничке личности Бранка и Змаја. »Срби имају чиме се могу поносити«, »имају многе изврсне песнике«, вели Полит, а на првом месту Бранка и Змаја. Кадгод помислим на Бранка и Змаја, прича Полит, »свагда ми пада на памет она лепа бачванска песма, која казује: сви су, сви су, ал' ко дика нису. — Сви су, сви су, ал' ко Бранко и Змај нису«. Пада, ипак, у очи да Полит, који је тако добро познавао велике европске литературе, који је знао на изуст многе стихове из Дантеа, Шекспира, Милтона, Ига, Гетеа, Шилера и других највећих песника човечанства, од наших песника највише цени Бранка и Змаја, не Његоша. Или, можда, њих цени као лиричаре, а Његоша као мисаоног песника? У сваком случају, његови судови, иако нимало претенциозни, никад ауторитативно изречени, него увек само као његово лично мишљење, имају често много истине у себи и могу се примити — ако не у појединостима, а оно у главном — као тачни и стварни.

На крају прве главе својих успомена Полит вели о Бранку и Змају још и ово: »За Бранка не знам ништа од онога што је сачињавало Бранково душевно биће изван његових песама. Бранко је истина мени, иако сам био много млађи од њега, приповедао многе пикантне ствари о свом млађаном животу. Али, ја о Бранку и његовом животу ништа не знам све док није постао универзитетлија, па не знам ништа о његовом карловачком ђачком животу, што му је дало повода да спева ону дивну песму Ђачки растанак. Напротив, о Змају знам све струје његова душевнога бића у друштвеном животу. У једној години смо се родили (Змај је био само четири и по месеца млађи од мене). Заједно смо ишли у школу, кроз читаву гимназију¹¹⁾; па смо после били студенти на свеучилишту у Бечу, те је Змај био испрва правник као и ја, а тек после медицинар«. ¹²⁾

¹⁰⁾ Како сам свој век провео, стр. 7.

¹¹⁾ »Сећам се да смо сви у разреду потоњег Змаја држали за врло расејаног. Његове књиге, његове хартије, биле су све разбапане. Често су његови папери и папирњи при свршетку часа, када се ишло кући, све летили иза њега. Нико није у њему гледао каквога особитога ђака, а ипак је увек био »еминент«, али то се приписивало томе, што му је отац био градски сенатор. О оном да је у њему Сарајлија предвиђао великога песника, ми наравно нисмо ништа знали«. (Полит, Како сам свој век провео, стр. 32.)

¹²⁾ Како сам свој век провео, стр. 8.

Подробније говори Полит о Змајевом универзитетском школовању и студентском животу на другом месту.¹³⁾ »Змај је постао весељак — прича Полит том приликом — тек када је дошао на универзитет. Ту никад није »кварио« друштво, већ остао док се хтело. Билијарио се врло често, али је био веома љут кад је когод, ма и у шали, покушао какове »варанције«, било на билијару, било у картама. Ту би Змај варалицу на сву меру изгрдио.« — »Змај, као универзитетлија, хтео је често да покаже да је Бачванин, па да може чашу вина више да поднесе. Морам се и сад насмејати, кад се сетим некога призора са Змајем на мом салашу. Било је ђачко друштво. Хоће да се пије, али да се не сме сипати воде. Пок. Јова Бошковић донесе флашу, па ће свакога да пита три пута: »Одрицајеш ли се сотоне?« Онај је морао рећи: »Одрицају сја«, и тек на треће питање: »Одрекох сја«. Али, кад Бошковић дође код Змаја, чим га запита: »Одрицајеш ли се сотоне?« — Змај одмах три пута рече: »Одрекох сја, одрекох сја, одрекох сја«, а читаво друштво грохотом у смех. Да, али онај весели Јоца Кишјановић, за кога се већ држало да је »пропао« у »рђаву« друштву, тај се наскоро подиже међу својим друговима као звезда првога реда. Змајеве песме почеле се читати, и он наскоро постаде омиљени песник, као и сам Бранко«.

Поред тога што су били школски другови, Полита и Змаја везивала је још и та околност што су обојица били из најугледнијих (»патрицијских«) породица, које су међу собом биле у најинтимнијем пријатељству. »Према свему томе — прича Полит¹⁴⁾ — сасвим је природно да сам душевно биће Змајево кроз и кроз познавао, као што је и он моје познавао. Живели смо у другом низу година као прави другови из детињства. Ја сам често био у винограду Змајеве породице, а Змај опет на нашем салашу. Наше несрећне страначке прилике нису могле никад то учинити да сам са Змајем прекинуо. У последњим годинама Змајева живота, када је становао у Каменици, ретко сам с њиме долазио у додир. У оно доба, када смо били заједно око Милетића, много смо се чешће састајали, али када је био у Каменици врло ретко«. Међутим, иако су се све ређе састајали, иако после распада некадање Српске народне слободумне странке нису били више ни политички једномишљеници, Полит је и на даље сачувао старе симпатије и свагдашње поштовање према песнику. То најбоље сведочи да Полит, иако вођа либерала, није никада био странчар, није никада био партизан, јер иначе не би овако говорио о песнику, кога су радикали уздизали и величали као свога барда. Напротив, Полит је увек знао да се уздигне високо изнад свих страначких

13) Бранково Коло, бр. 23 и 24, посвећен Змају, поводом педесетогодишњице књижевног рада, 1899.

14) Како сам свој век провео, стр. 8.

обзира, изнад сваке партијске нетрпељивости, искључивости и ускогрудности, изнад свега што је ефемерно и пролазно. Он је зато остао и на даље веран Змају, ценио га за живота, оплакао његову смрт и сећао га се у својим успоменама. Велика је штета што ове Политове успомене нису исцрпније и што нема у њима више карактеристичних појединости из Змајева детињства, из његове младости и из његова живота уопште. Тим пре, што подаци који су дати нису без вредности. Тако исто, није без значаја ни Политово сопствено мишљење о Змају као песнику и преводиоцу. Цитираћемо само неколико карактеристичних пасуса из којих се може јасно видети како је Полит високо ценио Змаја.

»Штета што Змај — вели Полит у својим успоменама¹⁵⁾ — ако није хтео писати своју аутобиографију, ако није хтео описати сам свој живот, није описао бар неке црте из свога детињства; знам да би то било класично, јер је он био велики пријатељ дечјега света, што се види и из његових класичних дечјих песама.«

»Као сатирички, политички песник, Змај је, као што је познато, недостижан. Ја сам доста политичких чланака писао у З а с т а в и и у Б р а н и к у, али ја могу рећи — исповеда се Полит¹⁶⁾ — да ни десет мојих чланака нису могли чинити тога утиска у српском народу, као кратки Змајеви стихови. Када је била она борба за нашу народно-црквену аутономију против Анђелића, па када су неки српски свештеници потписивали своја имена са »plébános« и »esperes«, то је Змај требао само написати познати сатирички стих: »ешпереш, ешпереш, ту љагу не спереш«, па је клерикална странка била утучена.«

Али, поред свих признања којима је Полит тако издашно обасипао Змаја, он му је понешто и замерао. Тако му је на пр. замерао што је толико преводио. »Истина, ти преводи готово да се не могу назвати преводима, јер су преводи бољи и лепши од оригинала. Али, ипак, да је свој труд у већем делу уложио у своју оригиналну поезију, много би боље користио свом народу.«¹⁷⁾ На истој страни Полит замера Змају што није »имао стрпљења за драму, за трагедију и шаљиву игру.« Јер да је имао само мало више стрпљења за веће ствари, Полит је уверен »да би и у томе имао сјајнога успеха«. Полит наводи и један конкретан пример: Змајева Ш а р а н а. Полит мисли да је Ш а р а н — »као мала шаљива игра и сатира« — »тако изврстан« да »досад у тој врсти поезије није ништа боље српски написано«. Имајући у виду ово делце, Полит верује да би Змај био у стању да створи и већа дела за позорницу, само да је имао више аутоконцентрације, мало више усредсређива-

15) Како сам свој век провео, стр. 21.

16) Како сам свој век провео, стр. 21.

17) Како сам свој век провео, стр. 21.

ња на један посао, мало више прилежности и амбиције да створи нешто заиста велико, једном речју: мало више стрпљења. У основи, Полит има право: Змај се и сувише расплињавао, бавио се и сувише великим бројем разноструких послова, био је растрзан на све стране, није имао довољно времена, ни довољно могућности да се сав удубе у једну поетску идеју, да се сав баци на један посао. У целокупном његовом књижевном стварању примећује се журба, грозничава жеља за што бржим стварањем, недовољна пажња у изради ситнијих појединости и спореднијих детаља. На први поглед то се можда и не опажа, али када се приступи брижљивој анализи појединих Змајевих дела, када се уђе мало дубље у његов начин рада, у његов стваралачки поступак, када се узме у обзир не само импресија коју једна песма — или друга каква књижевна рађња — оставља на читаоца, него и експресија (обрада) дотичног дела, тек онда се види да је Змај често алкав, небрижљив, да не пази довољно на то како ће се што лепше и што адекватније изразити, да не води довољно рачуна ни о чистоти и правилности језика, ни о лепоти форме, ни о версификацији и метрици. Кратко речено: да је Змај писао и сувише много и сувише брзо, да је далеко од уметничког и естетичког савршенства и да није створио неко заиста крупно и велико дело. Према томе, Полит има потпуно право: Змај није имао стрпљења за веће креације, и зато се ограничио скоро само на песме, на превођење, на ситније ствари, а није дао ни једну већу драму, нити друго какво дело шире концепције, дубље мисаоности, израђеније форме, сложенијег састава и прецизније израде.

Али, Полит није видео — или можда није хтео да то отворено каже, да не би изгледало да из њега говори партизан, који не може да опрости своје другу из детињства што није остао и његов политички пријатељ и једномишљеник — да је Змају недостајало стрпљења не само за веће и развијеније креације него често и за мање ствари. Наиме, ономе који је ближе упућен у књижевност и који познаје Змајева дела — као што је то случај са Политом — мора да се дешавало не једанпут да је, читајући коју Змајеву песму, запео о неку мање вешту конструкцију, о неку ритмичку нескладност, о неку неадекватно употребљену реч, о неки храпавији слик, или да је наишао на коју, већу или мању, језичку неправилност («песничку слободу») која се, са мало више труда, брисања и дотеривања, дала избећи, и то без много муке и времена. То је најбољи доказ да Змај заиста није имао довољно стрпљења, обмањујући се убеђењем: да је таленат — све, а рад — ништа, или тек нешто секундарно и безначајно. Змај је био свестан своје вредности, свога талента, и зато се сувише расипао, није економично располагао својом снагом, није водио рачуна о

оној добро познатој истини да се песник рађа, али да се уметник постаје. Змај је заиста био песник (богодани песник, како се то обично каже) али уметник већег стила и једне значајније естетичке концепције није био. Полит је то јасно видео, али није хтео — из већ наведених разлога — да то и отворено каже. Зато му је признао с в е што му се може признати, али му је замерио што није имао довољно с т р п љ е њ а!

Као што је познато, Змај се, у јесен 1878, преселио у Београд, где је постао драматург Народног позоришта. Пред Змајев одлазак у Београд, његови другови и пријатељи приредили су му опроштајно вече, коме је и он сам присуствовао. Том приликом, Полит је наздравио песнику једним срдачним говором¹⁸⁾, у коме је, поред осталог, рекао и ово:

»Растанак са нашим песником не може бити прави раста-
нак. Он где год крочи у Српству, свуда је у свом завичају.
Његов песнички дух облеће све крајеве Српства: на венцу
Фрушке горе, на висини Авале, на тимору Ловћена. Његове
мисли обузимају читаво Српство: у својој прошлости, у својој
садашњости, у будућности...«

Нарочито је занимљиво ово духовито поређење:

»Мени се чини да наш песник наличи на оне птице, које
у извесном времену остављају омиљене им пределе, па иду
даље — у времену када настане студен, па траже блаже под-
небље. У нас је овде настала студен, и то не само физичка
студен, него студен која нам наше биће овде језом пробија.
Ако нам песник у слободној Србији блажег поднебља тражи,
ми му на том лету, на том путу, само добру срећу можемо
желети. Нека и тамо пева, као што је и овде певао, па нека
буде уверен да ће му се глас и преко Саве овамо чути, да ће
његов глас студен овде кравити, нас овде храбрити.«

При крају свога говора, Полит се обраћа директно песни-
ку, и вели:

»Ако би имали при овом растанку какву жељу изразити, то
би била та: ти ћеш нам и тамо певати, а твој ће се глас, као
глас славуја, и издалека чути. А ако се у нас време обрати,
ако у нас отопи, а ти нам дођи макар и као гост, да те не
само као славуја издалека слушамо, него да те и видимо.«

Размислила је између Змаја и Полита наступило је кра-
јем осамдесетих година, када се стара Српска народна странка
почела распадати на два дела, у фракцију око Б р а н и к а, и
у фракцију око З а с т а в е. Полит и већина угледнијих поли-
тичара из старије генерације окупљала се око Б р а н и к а;
Јаша Томић и један део млађег нараштаја, социјалистички обе-
леженог, окупљао се око З а с т а в е. Змај се испрва колебао.

18) На растанку са Змај-песником, Застава, 15. октобра, 1878.

У један мах изгледало је да ће прићи онима око Б р а н и к а, којима је нагињао и знатан део универзитетске омладине, која је своје науке свршавала у Пешти. Тај део омладине енергично је устајао против Јаше Томића и његовог демагошког писања преко З а с т а в е, упереног против интелектуалаца уопште. Академска омладина, која је студирала на универзитету у Грацу, отишла је још корак даље, избацивши из своје студентске организације Томићеву З а с т а в у, о чему је опширно писано у Б р а н и к у. Међутим, Змај се још увек колебао, неодлучан. Тада је Полит написао један значајан чланак, уперен углавном против Јаше Томића¹⁹⁾, у коме се дотакао и Змајева држања: »Змај има пријатеља и другова, с којима је детињство и младост провео, с којима се кроз читав век раме уз раме борио за свој народ, који су му били приснији другови него рођена браћа, и у редовима тих његових присних другова данас Змаја нема. Он се колеба, дуго се колеба, — али песнику најмање приличи неодлучност.« Но песник се и даље колебао, не знајући на коју ће страну. . .

Међутим, један догађај од великог политичког значаја преломио је ствар. Тај је догађај — убијство Мише Димитријевића, уредника Б р а н и к а, на Туциндан 1889, на перону железничке станице у Новом Саду. Као што је познато, убијство је извршио сам уредник З а с т а в е, Јаша Томић. После тога, било је јасно да између групе око Б р а н и к а и групе око З а с т а в е више не може бити никаквог компромиса. Распад Српске народне странке на либералну и радикалну био је дефинитиван. Према томе, Змај више није имао куд: или ће осудити убијство и тиме се дефинитивно изјаснити за групу око Б р а н и к а, или ће тражити помиловање за Јашу Томића и, самим тим, прићи З а с т а в и. Сви стари Змајеви другови и пријатељи скоро једнодушно осуђивали су убијство и одлучно тражили најстрожију казну за убицу. Очекивало се, с разлогом, да ће и Змај учинити исто. Међутим, Змај је демантовао сва та очекивања и — такорећи једини из старије генерације — тражио помиловање Јаше Томића. На то је, разуме се, Б р а н и к реагирао, само уместо да то учини неко који има врло много такта и отмености, као на пр. сам Полит, на Змајев поступак реагирао је Арса Пајевић, без довољно обзира, сувише жестоко и енергично, а то је Змаја увредило, и он је одговорио Пајевићу, могло би се скоро рећи: еквивалентно, са исто тако мало отмености, уопштавајући и генералишући. Овај сукоб између Змаја и Пајевића имао је и политичких последица: приближио је Змаја сасвим радикалима. Али, ако би се све ово можда још и дало разумети (не и оправдати), заиста се никако не може разумети да је Змај тако брзо прежалио и заборадио свога пријатеља Мишу Димитријевића — чију је поги-

19) На коме је грех раздора у нашем народу? Браник, 26. марта, 1888.

бију у Невену оплакао као »велики губитак народа« — да је већ после неколико година, без икакве резерве, пришао Јаши Томићу, који је »донео собом олују братоубилачког рата«²⁰⁾ и постао активан сарадник његове Заставе. »Онда кад је Јаша Томић срзао скоро цео политички живот Срба у Војводини на неплодну једну десетогодишњу борбу против патријарха Бранковића, који није био исто што Герман Анђелић; кад је стално и до смрти радио против идеје народног јединства српско-хрватског; против критичне школе у српској историографији, само да би што јаче изоловао народ своје странке од његове боље интелигенције, — вели исти писац на истој страни — онда је Змај пунио божићне и ускршње прилоге Заставе, радио на Врачу Погађачу, на календару Рад, па 1899 чак објавио у Застави »један значајан политички чланчић«.

Па ипак, Полит је прешао преко свега тога, узвисио се над људске слабости и страсти, и написао чланак »у славу педесетогодишњице Змаја Јована Јовановића«²¹⁾ који му заиста може служити на част, јер је написан ретко поштено и објективно. У свом чланку Полит прво говори о Змајеву оцу, Змајеву детињству и његовој младости. — »Како сам се ја са Змајем упознао, то вам не бих знао казати, јер смо још од раног детињства бити познати. Змајев пок. отац, Павле Јовановић, негдањи сенатор новосадски, долазио је често у кућу пок. Хаџића Светића, мога тече, па ми се чини да смо се ту као деца упознали. Змајев пок. отац крстио је децу Хаџићеву. Како је савесно и српски то кумство узимао Змајев пок. отац, види се отуд што се при крштењу није дао замењивати. Роди се Хаџићу за време његова становања у Београду кћи Милица (садања удова пок. пуковника Барића). У оно доба морао се држати у Земуну такозвани »контумац« од 14 дана. Змајев отац дође у Земун, али да при повратку из Београда не би морао бити 14 дана затворен у контумаци Земунском, донесе дете из Београда у Земунски контумац и ту, уз »пристојну« даљину кума, крсти дете у контумаци!» Полит затим прича своје успомене на веселе часове, проведене у винограду Змајева оца у Фрушкој гори. »Тај ми је виноград у тако лепој, живој успомени остао, да га никад заборавити не могу«. Тако исто: »Слика Змајева оца остаће ми увек у памети. Змајев отац имао је тако благо, тако добро лице, да је морао на свакога најсимпатичнији утицак учинити«. — »Ја држим, наставља Полит, да су на Змаја утицале повољно породичне прилике, особито благост његова оца. А држим да на њега није била без уплива она наша дивна Фрушка гора, па у њој онај виноград, што је тако романтично лежао и у који је Змај као дететом тако често долазио, где су

20) Васа Стајић, Јован Јовановић-Змај, Нови Сад, 1933. Стр. 123.

21) Бранково Коло, 1899. бр. 23 и 24.

се о берби српске песме ориле, где се коло око свирца вило, где је било правога српскога весеља. Песничка струја у Змају држим да се у тој атмосфери морала развити. Мени се чини, да оно што је Бранку било Карловачко Белило и Стражилово, да је то за Змаја био романтични виноград његова оца.»

Полит затим прича своје успомене на ђачко доба, проведено са Змајем. Прво о њиховом школовању у гимназији, затим на универзитету, о чему је већ било говора у овом чланку. — Након тога, Полит расправља о Змају као песнику, нарочито као политичком песнику и сатиричару, о чему је такође већ било речи, и завршава: »Времена се од то доба променила, али успомена на Змаја из онога доба, када смо били посланици, остаће нама, који смо још живи, свагда урезана у памети.« — Честитајући му, најзад, педесетогодишњицу »и у име оних наших драгих другова, које данас црна земља покрива«, као и у име своје, Полит нарочито наглашује ове речи: »не бих желео да оба двојица одемо Богу на истину, а да оставимо Српство у данашњем јадном стању неслоге и раздора. Данас, када је Змај тачка, у којој се још усредсређује слога српскога народа, ваљало би да се народ сети оне опомене у стиху Змајеву:

Јер биће дана, ал' неће среће,
И биће људи, ал' Срба неће.

Па кад би ову опомену Срби утубили, па кад би настала опет негдања времена српске слоге — то би била најлепша светковина Змајева.»

Међутим, »негдања времена српске слоге« нису »настала опет«. Напротив, јаз између једнога и другога дела војвођанског Српства постајао је све већи; а што је најжалосније, и сам Змај престао је да буде »тачка у којој се још усредсређује слога српскога народа«. Уколико је бивао старији, утолико је све више подлегао утицају околине, нарочито утицају породице Јаше Томића и Жарка Миладиновића, а тај утицај био је заиста фаталан. Остарелог и оболелог Змаја водили су на партијске зборове Радикалне странке, јер им је његово присуство, ради успешније агитације, било потребно. Штавише, иако се сам Змај бранио активне политичке улоге, они су га чак и кандидовали за посланика на карловачки црквени сабор и Змај је, на изборима од 1902, у Вршцу био изабран за посланика, иако због болести на саборске седнице није уопште ни одлазио. Они су ишли још и даље, изабрали су га и за члана главног одбора Радикалне странке, што је заиста било врхунац свега. Према томе, сасвим је разумљиво што је Полит, објављујући Новосадске елегике (писма из »Златне греде«) под псеудонимом »Стари Рајко«, у свом другом писму²²⁾, рекао и

²²⁾ Браник, 20. марта, 1903.

ово: »Као у неком бунилу, заведен неким опсенарством, оставио је своје најстарије, своје наприсније пријатеље, о којима је уверен да су добри Срби, да су по својим силама радили за Српство, па је исти Змај, оставивши своје праве пријатеље, отишао у друштво, које њега није достојно«. — »Груди нам се стежу кад видимо Змаја... у друштву које му не приличи«.

Па ипак, Полит је прешао и преко свега овога, и поздравио Змајев седамдесети рођендан једним врло срдачним и искреним симпатијама надахнутим чланком, у коме велича све оне особине које Змаја збиља чине великим, прелазећи великодушно, са пријатељским разумевањем и свесрдним праштањем, преко Змајева држања у последње време. Тај чланак²³⁾ — иако пригодног карактера, написан поводом Змајеве седамдесетогодишњице — толико је значајан и карактеристичан, да заслужује и посебна разматрања. У том чланку Полит, поред осталог, каже:

»Змај-Јован Јовановић сродио се са читавим српским народом. Његова душа, то је душа српскога народа, а душа српскога народа, то је душа Змајева. То је тако са великанима народним. Дух народни о л и ч а в а се у појединим личностима, па онда када историја бележи све што је велико и лепо у ком народу, она спомиње и оне великане, који оличавају дух свога народа.«

»За пола столећа, и жалост и радост српскога народа наша је одзива у његовим песмама. Њега је надахнуо онај геније српскога народа, који је изражен у народним песмама и који је задивио образовану Европу. Његова поезија, иако није она чиста народна поезија, ипак је поезија у духу народном, па и у оном духу који бележи све догађаје и све појаве у народу. Поред оне најнежније лирске поезије, Змај се јавља својом поезијом и као један од најбољих, наврсних хумориста и сатирика — да похвали што је за хвалу, да жигоше што је за осуду.«

Нарочито значајну документарну вредност има ово сведочанство Политово:

»У нашој мучној политичкој и културној борби за последњих 40 година, Змај је био наш моћни помоћник. Једна његова хумористичка или сатиричка песмица више је вредила него који дугачак саборски говор.«

Занимљиво је у истом чланку и Политово тумачење о »самом постанку имена Змај«. — »Када је 1864 угледао света српски хумористички лист Змај, наслов му је био тако штампан да се могло читати и »Змај« и »З. мај«. А шта је значило

23) Змај Јован Јовановић (1833—1903). Браник, 27. новембра, 1903.

3. мај? Велика мајска скупштина у Карловцима 1848 формулисала је захтеве српскога народа за осигурање своје српске народности, и наслов »3. мај« била је успомена на мајску скупштину 1848. То име »Змај« остало је великом српском песнику, Јовану Јовановићу, и српски народ, са једнога краја Српства на други, са именом »Змаја« везује одушевљење и пијетет према свом великом песнику».

Полит затим говори о Змају као човеку, његовом детињству, његовој младости, његовом животу, о његовим друговима, о његовој поезији. Али, »данас када се Змају навршује седамдесета, њему, у сред прославе, коју му српски народ у својој љубави и пијетету приређује, мора да се указује и оно: *memento mori!* Но он не може бити постидан за свој живот... Има песника, чији живот стоји у противности са њиховом поезијом. То особито често бива у оних песника, који уђу у вртлог политике, у вртлог политичких страсти. Али, и у том се не може чинити прекор Змају«. — »Змај је био, вели Полит даље у својем чланку, један од чинилаца у нашој политичкој и културној борби. У оно доба, када је наша Српска народна странка, под вођством Милетићевим, била организована; када је знала дисциплиновати српски народ у овим крајевима; када се слушала и морала слушати реч српских првака — Змај је био у нашим првим редовима. Он је својим хумором и сатиром оно, што је наша странка као неку паролу издавала, знао популарисати. Он, истина, није имао иницијативе у политици, али је створени политички правац својим хумором и својом сатиром знао распростирати, као што то не би знао чинити ни најпопуларнији лист. Једна његова песмица, једна његова изрека, била је довољна да политичком правцу даде полета. За време Мајтењија и Анђелића многа његова песмица била је од неописаног утиска«.

Најзад, Полит додирује и оно најделикатније питање — питање Змајева држања после распада Српске народне странке на либералну и радикалну. »Змај се бојао и streпио је због српске неслоге. У неслози гледао је пропаст Српства«. — »Али, чега се побојао, тога се није убојао. Баш у његовим старим данима настала је неслога, настао је раздор, могло би се рећи крвав раздор. Положај Змајев постао је најнеповољнији. Одбацио је хумор и сатиру од себе, јер би његова могла превагнути: Имао је још осећаја према својим старим пријатељима и једномишљеницима«. Полит сматра да је та црта карактеристична за Змајеву психологију. »Змај није никад био политичар — подвлачи Полит при крају свога чланка — али је створени политички правац знао заступати. Њему као српском песнику морало је свагда импоновати оно, што је захватило народ, па ма то и не било оно, што би требало да је. Од Змаја као песника није се могло никад захтевати, да он прави дис-

тинкције у политичком правцу за струју у народу: која је народу корисна, а која штетна. Тај психолошки моменат разјашњава многе појаве у политичком држању Змајева у последње време». — »Но ко би још пресуђивао велику личност српскога великана, омиљенога српскога песника, по његовој политици? Давно ће се заборавити на све фазе политичкога живота српскога народа у овим крајевима, када ће свагда бесмртно светлити велико име Змаја-Јована Јовановића».

Са таквим осећајима Полит и завршава свој чланак, поздрављајући песникову седамдесетогодишњицу као »његов друг од малена«. Нигде није дао осетити да је увређен и да му замера што га је напустио у његовој политичкој и националној борби. Полит је и сувише волео свога школскога друга и пријатеља из детињства и зато му је све опраштао.

Међутим, ускоро се догодило нешто, што се заиста не да ни оправдати ни разумети, што није само старачка слабост и сујета, што заиста баца сенку на последње дане Змајеве. Ствар је текла овако. У божићњем броју Томићеве *З а с т а в е* (1903) појавила се Змајева песма *Б о ж е!* Песма, у целини, гласи:

Што ниси, Боже, саздо свачјег сина,
Саздо свачју ћерку,
Од самих врлина!
Да им је љубав светлија од свега,
Да жртве носе све до часа свога,
Часа последњега;
Да се брзо тргне, ко с пута залута,
Да му ј' увек душа рајски обасјана,
К теби уздигнута;
Да хита свуда јаде да ублажи,
Где нада клоне болом притиснута,
Ту да је снажи;
Да воли видет' само срећна брата,
Да љуби оног, ког је
Подиго из блата;
Да уме мушки карат' и опростит',
Да уме јуначки на леђима својим
Крст свој тешки носит'.

Што ниси, Боже, саздо таке људе,
И ту и онде, — на целоме свету, —
Свуде, свуде, свуде!
Ох ал' бисмо били с врлинама јаки, —
Ал' кад тога нема,
Што бар није сваки Србин таки!
Ил' ти бар, моје мило село мало,
Да си се ове
Среће достојало! —

Куд летиш, жељо, на ти крили лаки!
Најмања ј' жеља:
Ја бар да сам таки!...

Поводом изласка ове песме, написао је Полит чланак Једно признање Змајовино²⁴), у коме је — протестујући што радикали злоупотребљују Змаја у своје ситне странчарске сврхе на тај начин што »са његовим светлим именом праве партијску рекламу« — поред осталог рекао и ово:

»Не знамо да ли Змајова, оборен бременим година и својом болешћу, осећа свој криви положај, у који су га турили радикали«. Јер »да то осећа, осетио би да је одељен од својих пријатеља, с којима је свој век провео; осетио би — што би му морало бити најтужније — да је на сутону свога живота, када је такорећи једном ногом у гробу, сасвим усамљен; да нису више око њега они пријатељи, који су и њега и које је он волео као своју рођену браћу; морао би осетити како је недостојно његова имена када они, који с њиме праве партијску рекламу, смеју се бацати блатом на његове пријатеље, о чијој честитости је он потпуно уверен«. — »Змајова је о Божићу учинио радикалима услугу, те је за божићни број овдашњег листа певао божићну песму — песму која и опет указује на великога песника. Песма је врло значајна, што у њој веје врло меланхоличан тон старца на сутону свога живота, а још је значајнија што садржава признање Змајовино о свом кривом положају, признање да и он није онакав, како би сâм желио«.

Полит затим цитира целу песму од речи до речи, али нарочито подвлачи последња два стиха:

Најмања ј' жеља:
Ја бар да сам таки!...

»После овога признања Змајовинога нека радикали слободно терају даље рекламу са његовим именом.«

Одмах сутрадан изишао је у радикалском органу²⁵) један вулгаран анониман нападај (Страшно!) — тобоже одговор на Политов чланак Једно признање Змајовино. Та је пасквила, написана скарадним речником и пуна ружних увреда, такве врсте да се уопште не може цитирати. Али, после три дана, изишло је у истом листу²⁶) — Једно моје признање, у коме сам Змај реагира на Политов чланак, и то, да иронија буде потпуна, скоро на исти начин као онај анонимни нападач. Змај ту отворено, под својим потписом, изјављује да потпуно одобрава радикалима што »жигосу своје противнике жигом, којим ће их жигосати васцело српско потомство«. Затим изјављује да није он дошао у »крив положај«

24) Браник, 10 јануара 1904.

25) Застава, 11 јануара 1904.

26) Застава, 14 јануара 1904.

него они који му то приписују; да није Јаша Томић посејао »семе раздора« него да су баш они »посејали семе раздора у недужном народу нашем«; да су они »увели у новинарство наше тон и начин који, кад изумре наша генерација, држаће се за немогућ, за измишљотину«; да су они »безначаљност подигнули високо на своје ниске бедеме«; да се њихове »задње намере за сада тек могу са упрепашћењем нагађати«; итд. итд.

Како се овај ружан испад Змајев против старих другова и пријатеља може објаснити и разумети? Један добар познавалац Змајева живота²⁷⁾ одговора на постављено питање овако: »то се може разумети само ако се у рачун узме и »последња љубав Змајева«, нелепа једна ствар, и толико немила да о њој треба говорити тек у другој стогодишњици Змаја«. Полит је, изгледа, знао за праве побуде које су руководиле Змаја да овако иступи, или ако није знао, он је бар издалека наслућивао под чијом је сугестијом Змај ово учинио, под чијим је утицајем био, и, свакако због тога, није Змају уопште ни одговорио. Међутим, Полита је ово, сасвим извесно, морало заболети, и баш зато служи му на част што је умео да савлада себе, што није реагирао на Змајев поступак и што није дозволио ни осталима из његова круга да на овај Змајев испад реагирају. Уопште, мора се констатовати, од тада, па све до смрти Змајеве, Б р а н и к није донео више ни један чланак о Змају. Полит, знајући за Змајеву болест, није хтео да му чини на жао у његовим последњим данима.

Али, то што није учинио том приликом, учинио је ипак после пола године, оплакујући песникову смрт. Змаја више није било међу живима, сви су га уздизали и величали, као што се обично уздижу и величају заслужни људи када умру, те је било сасвим на свом месту рећи истину о свему. Многи су зато замерали Политу, приписујући му у грех отсуство пијетета према великом покојнику, али све су те замерке, у ствари, без основе. Напротив, Полит је искрено оплакао свога друга и пријатеља из младих дана, признао све што му се може признати, и више још, али је ипак, и не без разлога, прештампавајући свој некролог о Змају из Б р а н и к а²⁸⁾ у Б е с е д е²⁹⁾, рекао у уводу да му »није сметало« — »кад су радикали придобили великога српскога песника Змаја Јована Јовановића за своју странку, те га употребљавали за своје сврхе« — да и даље гаји »осећаје пријатељства према своме другу од малена«. Полит се увек »поносио својим другом, и кад је Змај славио 25-годишњицу и 50-годишњицу свога песничког и књижевног рада, одазвао се тим прославама најсрдачнијим чланцима«. —

27) Васа Стајић, Јован Јовановић Змај, стр. 130.

28) Браник, 2 јуна 1904.

29) Беседе Д-ра Мих. Полита Десанчића, III део, I књига, Нови Сад 1910.

»Но кад је Змај остарио, те телесно и душевно оронуо, радикали су много пута употребили ту Змајеву немоћ, да се користе његовим угледом« не само против Либералне странке као целине, него и против самога Полита. Па ипак, Полит је прешао преко свега тога, срдечно поздравио Змајев 70 рођендан и искрено оплакао Змајеву смрт. »На глас о смрти великог српског песника Змаја Јована Јовановића — пише Б р а н и к³⁰⁾ — управник нашега листа г. Д-р Мих. Полит-Десанчић отишао је у Каменицу да последњи пут види свога пријатеља из детињства, и да његовом брату, г. Корнелу Јовановићу, изрази своје дубоко саучешће. Лице пок. песника било се онда већ јако променило и г. Д-р Полит је с тугом у срцу и са сузама у очима посматрао свога мртвог пријатеља«.

Сам некролог, у изводу, гласи:

»Од једног краја Српства на други, од ушћа Саве и Мориша, па до Которског залива, преко црногорских стена, кршне Херцеговине, Босне поносне, па дичне Шумадије, тужно ће одјекнути жалосна вест: Змаја више нема, Змај је умро!« — »Једва да је прошло пола године од кад прослависмо Змајеву седамдесетогодишњицу. Као друг од малена написао сам чланак у ком сам с мало речи нацртао значај Змаја Јована Јовановића за читаво Српство, значај за политичку и културну борбу српскога народа. Нисам мислио да ћу тако скоро у некрологу морати поновити оно што сам тек пре пō године рекао о Змају«.

Затим Полит цитира извесне пасусе из чланка написаног поводом Змајеве седамдесетогодишњице у истом листу, па продужује:

»Ко би достојно описао живот и обилати рад пок. Змаја Јована Јовановића! Да се значај тог обилатог рада д о с т о ј н о оцени, ваљало би написати читаву књигу. У потоњој српској књижевности мораће заиста бити читавих књига о Змају, па ће се развити мала литература о Змају, као што се у Немаца развила обилата литература о Гетеу«. — »Змајева биографија, наставља Полит, изашла је до сада у многим српским часописима. У свом развиту имао је Змај разне периоде свога живота. Такав један период је време до 1861. На то се време данас доста заборавило. Зато пред одар нашег Змаја износим данас само тај период, а мислим после биографију продужити. Изабрао сам баш тај период из Змајева живота, јер у том периоду бесно нераздвојни другови од малена«. Полит затим укратко говори о Змајевом и свом детињству, о осталим друговима из њихове генерације, о пролазности свега, о поезији Змајевој.

»Данас, кад стојимо пред одром нашег великана, требало би у нашем данашњем раздору да се заверимо, да се неће обистинити они меланхолични Змајеви стихови:

³⁰⁾ Браник, 3 јуна, 1904.

Јер биће дана, ал' неће среће,
И биће људи, ал' Срба неће.

И наш Змај, у својим последњим часовима, гледајући жалосно, потиштено стање Српства, морао је с болом у души отићи на онај свет. И његов друг од малена, писац ових редака, као да ће с истим болом отићи на други свет. Али тешимо се да ће се Српство, које је од Косова, за пет и више стотина година, претурило толике невоље, ипак винути до неке чистине, а кад то време дође, онда ће Српство још у већој мери знати уважити своје великане, уважити поезију свога великог песника Змаја Јована Јовановића».

»Данас се читаво Српство завило у црно за својим великим песником. Умро је у скромној Каменици. Данас више нема да му поглед из Каменице лута на оне брегове фрушкогорске, где је био убави виноград његова оца и где је он провео детињство. Не лута му више поглед онамо, преко Дунава, на Сајилово, где је са својим друговима провео младост. Читаво Српство тужи за Змајем, али оном мора бити најтужније, коме излазе пред очи слике Змајева детињства и младости«. — »Српство ће подизати Змају споменике, предвиђа Полит, али онај споменик који су му однели другови на онај свет, био је нежнији и срдачнији него сви споменици који ће му се дизати».

Најзад, да наведемо још и ове значајне речи, које се налазе при крају Политова некролога: »Ако смо у животу и имали размирица, ипак другу од малена мора канути суза пријатељства, суза срдачне успомене на дуги век који заједно проживесмо».

Цитирали смо намерно читаве пасусе из Политова некролога, да бисмо показали колико је Полит искрено волео и ценио Змаја, прелазећи преко Змајева држања при крају његова живота. Али, ако се Полит и овом приликом показао отмен, племенит и великодушан, његови политички противници понели су се нелојално не само према њему лично, него и према мртвоме Змају, искоришћујући његово име у своје ситне партијске сврхе. То је Полита револтирало у тој мери, да је написао чланак³¹⁾ у Б р а н и к у, осуђујући овакав начин агитације. Додуше, чланак није изишао под Политовим потписом него под шифром, али судећи и по стилу, и по тону расправљања, чланак потиче сасвим сигурно из Политова пера. У том чланку вели се, поред осталог, и ово:

»Сахранисмо Змаја. Била је то велика манифестација, величанствени израз поштовања, љубави и пијетета према великом српском песнику. . . Владала је при тужном спроводу хармонија туге и жалости. Нико није могао помишљати да ће моћи и смети бити помућена та хармонија гласом који не доли-

31) Змај и радикалска реклама, Браник 13 јуна 1904.

кује тужној светковини. Па ипак се и оно догодило, чему се нико није могао надати«. Догодило се са песником Змајем исто оно што се догодило и са политичарем Милетићем. »При тужној светковини избила је на површину — радикалска реклама«. Међутим, »то се није смело догодити«, јер Змај није био само — »члан једне странке«.

»Је ли било слободно над отвореним гробом великог српског песника правити рекламу за радикалну странку? Змај Јован Јовановић био је великан читавог српског народа. Њега градити радикалом, то је грех против дужног пијетета према великом српском песнику«.

Осврнули смо се на овај заиста немио случај само зато да бисмо указали на менталитет извесних Политових противника, који не само да су играли неку улогу у политичком животу онога времена, него су имали и извесног утицаја на ток и развој целокупног нашег јавног живота онога доба, па донекле и на ток и развој наше књижевности. Жалосно је, али је истина, да је овако изгледало на личје политичке и културне борбе српскога народа за свој национални опстанак у некадашњој Угарској. Заиста, требало је имати много моралне чврстине, племенитости карактера, величине духа и отмености држања, да би се остало на пристојној висини, изнад ситних свакодневица и жалосне стварности. Политу се мора са пуним поштовањем признати да је умео да се уздигне изнад свега тога, да остане чист и неокаљан, и да из свих тих полемика изиђе ведра чела, светла образа и постојане вере да ће српски народ пребродити све те моралне кризе и међусобице, и поћи у сусрет бољим данима и лепшој будућности.

Са Лазом Костићем био је Полит и лични пријатељ и, једно време, политички једномишљеник. Али за чудо, о Лази Костићу писао је Полит веома ретко, свега у два маха. Први пут, када је изишла Костићева књига о Змају, други пут када је Костић умро. Приказ Костићеве књиге³²⁾ сасвим је кратак и у многоме погрешан. Наиме, Полит је преценио вредност и значај Костићеве књиге, као што је уопште прецењивао Лазу Костића као књижевника, па и као политичара и човека.

»Књига Лазе Костића у сваком погледу је знаменита«, вели Полит. »Са том својом књигом је Лаза Костић унео у српску књижевност дело, које по својој вредности надмашава све, што је досад писано у тој струци«. У ствари, нити је та књига знаменита, нити она надмашава све до тада створено у српској књижевној критици. У најбољем случају, књига Костићева је живо и темпераментно писана, местимично и духовито и занимљиво, али у самој ствари, она је више памфлет него критика,

³²⁾ О Змају Јовану Јовановићу (поводом књиге Л. Костића). Браник, 22 априла 1903.

више персифлажа него суд. Поготову, када се зна да је она потекла из освете, вредност јој је још мања. Међутим, Полит није тако мислио. »Познато је — вели он мало даље — да је Лаза Костић био један од присних млађих пријатеља Змајевих. Но и они старији присни пријатељи и вршњаци Змајеви, којих још врло мало има у животу, морају се поклонити тој књизи Лазе Костића. Има ту жестоке критике, али има и праве апотеозе Змајеве поезије«. Да има »жестоке критике«, то стоји, али да има »праве апотеозе«, то тешко да ће бити тачно. Јер, Костић је заиста само зато понешто похвалио код Змаја, да би изгледао објективан и да би, као такав, имао више права да критикује. То је осетио и сам Змај, када је, у своме одговору Костићу, рекао да га он само зато на неким местима »прекомерно издиже«, да га »може одатле дубље бацити«. И то је, у основи, тачно. Обично када неки књижевни критичар хоће једнога писца пошто-пото да упропасти, он ишчепрка по неку његову добру страну, да би одмах затим, поређујући ту врлину са многобројним манама и недостацима, утврдио да су мане и недостаци у тој мери претежније да бацају потпуно у засенак добре стране дотичног писца. Тако је учинио и Лаза Костић: он је понешто похвалио, да би остало могао још јаче да изгрди и одлучније да негира.

Намеће се питање: како је могао Полит, који је — као што смо напред утврдили — искрено ценио и волео Змаја, повољно да оцени Костићеву књигу која, у ствари, није ништа друго до памфлет против Змаја? На ово питање може се одговорити на два начина. Први начин, вероватнији и разумљивији, састоји се у томе, што је и сам Полит био члан књижевног одељења Матице Српске и сарадник Л е т о п и с а, а група интелектуалаца око тадање Матице гајила је нарочити култ према Лази Костићу и хвалила, без много критицизма, скоро све што Лаза Костић напише. Друго тумачење лежало би у томе, што је Змај био у групи око З а с т а в е, која је Лазу Костића нападала исто тако безобзирно као и самога Полита. Ово друго тумачење изгледа мало вероватно из два разлога: прво, П о л и т никада није био партизан; друго, ни Лаза Костић није припадао групи око Б р а н и к а (после распада Српске народне странке Костић није пришао ни либералима, ни радикалима, него је испрва био клерикал, присталица вршачког владике Змејановића, а затим је постао владиновац). Дакле, биће да Полит није зато повољно оценио Костићеву књигу да би се осветио Змају или да би му учинио на жао, него зато што је и сам припадао кругу око тадање Матице, који је, као што је речено, гајио читав култ према Лази Костићу.

Политов некролог о Костићу изишао је прво у Б р а н и

к у³³⁾ а затим је пренесен и у Б е с е д е³⁴⁾. Полит почиње свој некролог о Костићу овим речима:

»Где неће у Српству канути суца жалосница, кад се дозна за црну вест, да је умро Лаза Костић, да га више нема међу живима? Да имамо ми Срби Индуса и Нила, ми бисмо, по оној дивној Лазиној балади »Минадир«, рекли: кануће суза од Индуса до Нила. Али ћемо рећи, да ће српска суза жалосница канути за Лазом: од Мориша па до Бојане«.

Затим говори о њему као песнику: »Био је песник, српски песник. Српски народ и у прошлости и у садашњости има изврсних песника. Али Лаза — чини ми се — спада у ону тријаду, у оно тројство, које је Српству у највећој мери омилило. То је тројство: Бранко, Змај и Лаза. Ваља ли још сузним очима описати и приказати обилни рад Лазе Костића? То није могуће. Књигу би ваљало написати и, чини ми се, српска ће књижевност имати увек да се бави са Лазом Костићем«.

Полит затим говори о њему као лирском и драмском песнику. По њему су Максим Црнојевић и Пера Сегединац — два дивна споменика српског драмског песништва«. За њега је Лаза Костић »велик песник, велик геније« и т. д. Све у суперлативима, као обично у некролозима пријатеља пријатељу. Ово дивљење достиже врхунац у Политовом преувеличању Лазе Костића као преводиоца Шекспира. »Лаза Костић је уживао у Шекспировој поезији, па су га, према његовој женијалности, многи Срби и називали српским Шекспиром. Али, ко ће сада да продужи оно женијално превођење Шекспирових дела? Таквих класичних превода Шекспира немају ни највећи културни народи у Европи. . . Лазин превод Шекспира је вечити споменик у српској књижевности и тешко да ће се наћи још који Србин, који ће знати тако класично продужити преводе Шекспирових дела«.

Међутим, критички говорећи, Лаза Костић нити је био сам »велик песник«, нити је био »женијалан преводилац Шекспира«. Да Костић није био »велик песник« доказали су Д-р Љубомир Недић³⁵⁾ и Д-р Јован Скерлић³⁶⁾, а да није био »женијалан преводилац Шекспира« доказао је Д-р Богдан Поповић, у својој исцрпној и документованој студији Шекспир и Д-р Лаза Костић³⁷⁾. Штавише, Лаза Костић не само да није био »женијалан преводилац Шекспира« него није био ни осредњи преводилац, као што је то неоторивим чињеницама доказао Д-р Богдан Поповић. Костићев превод »ма колико да је слаб као песнички производ, још је слабији као превод, као копија« Шекспира. »Реч је о обичној вредности превода —

33) Браник, 1910. Бр. 252.

34) Беседе, III део, II књига, 1911.

35) Из новије српске лирике (1893).

36) Омладина и њена књижевност (1906)

37) Српски Књижевни Гласник (1907)

подвлачи Д-р Богдан Поповић³⁸) — који, у недостатку сјаја, снаге и боје, очувају бар смисао реченица, њихов битни карактер, општу прикладност и разумљивост изворнога текста. Костићев превод нема ни тих особина. Он је пун најразноврснијих неприкладности, нетачан по смислу, неверан по осећајном тону, вулгаран, у слогу бескичменом, стиховима рогобатним, угластим, великим делом тешко разумљив, и великим делом сасвим неразумљив«. Други један еминентан стручњак, Д-р Владета Поповић, у својој студији Лаза Костић, преводилац Шекспира³⁹) доказује такође да Лаза Костић »није имао довољно знања енглеског језика да би могао потпуно ући у поједине Шекспирове мисли«. Овај други суд Полит није могао знати, јер је објављен седам година после његове смрти, али суд Д-ра Богдана Поповића, објављен у С. К. Гласнику, мора да му је био познат. Па ипак, Полит је овога пута зажмурио пред истином и дао се завести оним опште примљеним мишљењем, које је тада у Новом Саду, и по свој Војводини, било нарочито популарно, а по којем је Лаза Костић био ништа мање него »велик песник« и — »женијалан преводилац Шекспира«. То је зато, што је Полит и сам био пријатељ Костићев, те није могао бити довољно објективан; тим пре, што је о Лази писао поводом његове смрти — у некрологу.

Али, ако се Политово мишљење о Лази Костићу као песнику и преводиоцу не може акцептирати ни у целини, ни у појединостима, Политово мишљење о Костићу као радољубу и политичару има у себи доста тачнога, иако се ни оно не може примити без извесне корекције, јер је Костић, као што је познато, још пре него што се сасвим повукао из политичког живота, напустио народне редове и постао прво клерикал, а после владиновац т. ј. присталица официелне мађарске политике, коју је диктирала Пешта. То је Полит, из разумљивих разлога, прећутао у своме некрологу, али се то, истини за љубав, овде морало рећи. Ипак, потпуности ради, навешћемо овде и то Политово мишљење о Костићу као родољубу и политичару.

Полит вели да је Костићу »прожимала душу једна струја која му је обузимала све његово биће, а то је струја српскога родољубља«. Та је струја, мисли Полит, и натерала Костића да постане и »српски политичар«. — »У оно доба, када је у Српству омладина предњачила у политичкој борби, када су биле оне бурне омладинске скупштине у овим нашим крајевима, Лаза Костић је стајао у првим редовима српске омладине. После је уз велико одушевљење био биран у Шајкашкој, где му је и родно место, за посланика на угарски сабор, те је играо

38) Српски Књижевни Гласник (1907)

39) Страни Преглед (1927)

и важну политичку улогу. У том својству везивало ме је и лично и политичко пријатељство са Лазом Костићем». ⁴⁰⁾

Затим говори о Костићевим везама са Светозаром Милетићем. »Лаза Костић је спадао у уже коло приврженика и пријатеља Светозара Милетића. Заједно са Милетићем био је у седамдесетим годинама прошлога века посланик на угарском сабору, те члан тадањег народносног клуба«.

Полит затим прича две занимљиве епизоде из онога времена када је заједно са Костићем учествовао у политичком животу. »Нећу никад заборавити лице пок. Лазе — прича Полит — када ме је, после мога говора од 2 јула 1874, уплахирен тражио по саборским ходницима. Био је то онај говор са свршетком: код Филипија видећемо се опет! После говора изађем у саборски ходник. Узрујаност у сабору била је велика, те почеше нападаји на мене. Лаза Костић, онако уплахирен, рече ми: »Хајде брже у сабор! Тебе нападају. Треба да одговориш и да растумачиш смисао твојих речи!« — Али, још већма ће ми остати у памети, када ме је Лаза Костић о Божићу 1873 пратио на мој избор у Панчево. Лаза је био у Шајкашкој изабран за посланика октобра 1873, а мој избор био је о Божићу. Били су то дивни призори, када смо пролазили кроз онај честити српски народ у развојаченој Граници. При оној дичи зими, чили српски момци, на дивним српским ћилимовима, на бесним хатима, јахали су као неизмерна бандерија у нашој пратњи, певајући најлепше српске песме. Лази и мени котрљаху се сузе радоснице, видећи тај честити српски народ«.

Затим говори о Костићевом затвору у Пешти 1869, после убиства кнеза Михаила, иако Костић, у ствари, није био умешан у заверу; па о његовом учешћу на свесловенским конгресима у Москви и у Прагу; затим помиње његов боравак у Београду и на Цетињу; најзад, говори о његовом повлачењу из политичког живота. »У последње доба, када је у Српству почела превлађивати позната струја, која није могла годити старим српским борцима, који су под Милетићем водили политичку борбу, Лаза Костић сасвим се повукао из политичког живота, па је за ту нову струју имао само вицевице и каламбуре. Лаза Костић се сам уклонио, па га није могла достићи она страшна судба његова друга Мише Димитријевића, нити оно блаћење, које смо пок. Д-р Илија Вучетић и ја искусили«.

Ово би био, у најкраћим цртама, извод из Политова некролога о Лази Костићу. Цитирали смо само оно најзначајније, прелазећи преко свих оних уобичајених фраза, мањевише неизбежних у сваком некрологу. Хтели смо да извучемо само срж из свега тога, да бисмо показали како је Полит мислио о Лази Костићу. Нема сумње, од све тројице песника о којима је писао, последњег је највише преувеличао. То не значи да и оној

40) Браник, 1910. Бр. 252.

првој двојници није признао више него што заслужују. То само значи да је — у сразмери према првој двојници — трећега још више подигао; јер, доиста, лик Лазе Костића у огледалу Политовог написа изгледа горостасно велик, знатно већи него лик Змајев, а кудикамо већи него лик Бранка Радичевића. Према томе, лик Лазе Костића у Политовој репродукцији најмање одговара стварности, док су ликови Змаја и Бранка — премда такође посматрани кроз увеличавајуће стакло Политова одушевљења и Политових симпатија — ипак ближи стварности и природној величини њихових личности. Понајтачнији и онај објективнији изгледа нам Политов суд о Змају, нарочито с обзиром на ону замерку да није имао довољно стрпљења, о чему је било опширнијег говора када је била реч о Змају. И у Политову мишљењу о Бранку има истине, јер је Полит заиста сасвим тачно увиђао да је Бранко умро пре него што је дао пуну меру свога песничког талента, пре но што се потпуно развио, пре но што је достигао врхунац своје стваралачке снаге, која је била способна да креира и веће, и зрелије, и значајније продукте. Међутим, док у судовима Политовим о Бранку и Змају има, бар у главним линијама, тачних опсервација, оштроумних запажања, добрих анализа, интересантних коментара и стварних налаза, чак и проницљивих закључака који се — ако не у целини, а оно бар у појединостима — могу примити, дотле у Политову мишљењу о Лази Костићу има врло мало тачних констатација. У том напису, изгледа, Политов вазда оштар и будан критички дух отказао је послушност, а заменио га је онај сентиментални, меланхолични, карлајловски култ хероја младога Полита, који у песницима види виша бића, које је провиђење надахнуло божанским откровењем. То се да разумети ако се има у виду да је Лаза Костић Политов м л а ђ и друг, кога је Полит преживео, и осетивши се усамљен, он — ј е д и н и из своје генерације — и не само из своје генерације него и из оне која је дошла иза његове, пустио је срцу на вољу и завапио је из свег гласа. Треба узети у обзир ову околност, треба разумети психологију старости, када човјечју свест поново обузму младићски идеали, па ће се тек онда моћи потанко објаснити к а к о је Полит м о г а о толико да преувелича лик Лазе Костића и зашто га је његова смрт т о л и к о потресла, када му Костић није био ни пријатељ из детињства, ни школски друг, ни ближи сарадник на једном послу, него само — и то релативно кратко време — политички једномишљеник.

Једно је сигурно. Полит је волео песнике и уживао у поезији. И сам помало песник по осећајима, иако никада није писао стихове, Полит је имао једно урођено, интимно и присно разумевање психологије лирског стварања, искрену симпатију за људе који дубље осећају, који мисле; при том, ретко начи-

тан и пријемљив за лектуру, заволевши Карлајла још у раној младости, а и сам са нечим карлајловским у својој природи, Полит је у Бранку, Змају и Лази Костићу нашао сродне душе, које ће га — мислио је — разумети. Али, Бранко је умро још док је Полит био на студијама у Паризу, Змај га је напустио и отишао у противнички табор, а Костић је прешао прво у клерикалну, а затим у владину странку, против које се Полит борио целог живота. Па ипак, Полит им је и даље остао веран, није их никада нападао, штедео је њихову осетљивост у свакој прилици, а када су умрли, ожалио је њихову смрт са најискренијим симпатијама, писао о њима са најдубљим пијететом, и допринео — великим ауторитетом свога имена — да се створи читав култ око »песничког тројства«: Бранка, Змаја и Лазе.

